

Sjösås gamla kyrkogård

Vidinge kontrakt

Växjö stift

Jenny Svensgård

Smålands museum rapport 2007:90

© 2007 SMÅLANDS MUSEUM
VÄXJÖ 2007
ISSN1403-2902
PRODUKTION OCH DISTRIBUTION:
Smålands museum, Box 102, 351 04 Växjö
ALLMÄNT KARTMATERIAL: Medgivande 507-98-29

Innehåll:

Inledning	sid 3
Sjösås gamla kyrkogård	sid 9
Beskrivning av kyrkogården idag	sid 10
Beskrivning av enskilda kvarter	sid 13
Sammanfattning	sid 19
Ordförklaringar	sid 21

INLEDNING

Bakgrund

Svenska kyrkan har sedan kristendomens införande svarat för begravning och omhändertagande av döda. I varje socken har inrättats kyrkogårdar för ändamålet. I en stor del av Sveriges församlingar utgör kyrkogården den äldsta bevarade delen av församlingens anläggningar. Ofta har kyrkogården medeltida ursprung. Sedan Svenska kyrkan och staten skildes åt har kyrkan ansvaret för sina egna kulturarvsfrågor. Kunskapen om kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden är dock fragmentariska. Detta medför att skötseln av den vigda platsen ofta saknar antagna riktlinjer eller vårdprogram där kulturarvshänsyn utgjort planeringsförutsättning. Med utgångspunkt i behovet av att förbättra kunskapen om våra kyrkogårdar och begravningsplatser genomförs en stiftsövergripande kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar i Växjö stift.

Begravningsväsendet i Sverige är numera en statlig angelägenhet bekostad av begravningsavgiften men den utförs fortfarande som under tidigare århundraden. Varje församling eller samfällighet som önskar söka kyrkoantikvarisk ersättning för vården av kulturarvet måste före 2009 ha upprättat en av stiftet godkänd vård- och underhållsplanering. Denna planering skall visa hur kulturarvets värden skall bevaras. Det är såväl på församlingsnivå som på stiftsnivå nödvändigt att ha kunskap om det kyrkliga kulturarvet. Såväl kortsiktig som långsiktig planering är ett ansvar för båda. För stiftets innebär planeringen att bruka de gemensamma resurserna på ett ändamålsenligt sätt. Den kyrkoantikvariska ersättningen förutsätter en övergripande kunskap om de kulturhistoriska värdena för att medlen skall göra största möjliga kulturhistoriska nytta. Länsstyrelsen skall i sin myndighetsutövning stödja detta arbete samt har ett regionalt tillsynsansvar för kulturmiljövården.

På uppdrag av Växjö stift utför Smålands museum en inventering av kyrkogårdar/begravningsplatser inom stiftets del av Kronobergs län. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen och omfattar de till Svenska kyrkan hörande kyrkogårdarna/begravningsplatserna som omfattas av kulturminneslagens § 4. Lagen gäller begravningsplatser som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet.

Syfte

Den översiktliga inventerings syfte är att:

- ta fram övergripande kunskap om kulturarvet som underlag för församlingens/ samfällighetens planering för och förvaltning av kyrkogårdar och begravningsplatser
- ta fram underlag för myndigheter och kyrkan regionalt för handläggning av kyrkoärenden enligt kulturminneslagen och olika finansiella stödssystem
- skapa ett gemensamt kunskapsunderlag för kulturhistorisk värdering och prioritering samt i sig utgöra ett samlat forskningsmaterial
- dessutom verka för ökad förståelse för kyrkogårdens kulturarv såväl lokalt som i kontakter mellan kyrkan och samhället

Kulturminneslagen och begravningslagen

Enligt Lag om kulturminnen m m (SFS 1988:950) skall Svenska kyrkans kyrkobyggnader, kyrkotomter och begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. Tillstånd måste sökas hos länsstyrelsen för att göra väsentliga förändringar på kyrkogården. (Se vidare i bilaga om Kulturminneslagen). Begravningslagen (SFS 1990:1144).

anger att en gravvård ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande. När gravrätten upphör har ägaren rätt till gravvården. Om gravrättsinnehavaren inte vill gör anspråk på gravvården inom 6 månader tillfaller gravvården

upplåtaren, alltså församlingen. Vidare säger lagen: Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats”.

Kulturhistorisk bedömning

Alla gravvårdar bär på sin historia och kan berätta om en person, en familj, stilhistoria och begravnings-traditioner. I rapporten finns exempel på typer av gravvårdar som utifrån skilda kriterier bedöms som kulturhistoriskt värdefulla. Generellt gäller att ålderdomliga gravvårdar från tiden fram till 1850 bör föras in i kyrkans inventarieförteckning. Detta gäller även gravstaket och gravvårdar i gjutjärn och smidesjärn liksom äldre vårdar av trä. Många andra gravstenar har också ett kulturhistoriskt värde som kan kopplas till gravvårdens utförande - material, konstnärligt utförande eller till en person- lokal/personhistoriskt värde. Inventeringen omfattar i första hand enbart gravvårdar ute på kyrkogården. I flera kyrkor finns det dock gravvårdar som förvaras i kyrkan eller i lokal i anslutning till kyrkan. Ofta har dessa ett stort kulturhistoriskt värde och bör tas med i kyrkans inventarieförteckning.

Den kulturhistoriska bedömningen görs utifrån principer som tagits fram av och fortlöpande diskuteras med representanter för Växjö stift, länsstyrelserna i Jönköpings, Kalmar, Kronobergs län samt läns museerna i Jönköpings och Kalmar län. En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan hela tiden föremål för omvärderingar. Vid bedömningen tas hänsyn till varje enskild kyrkogårds egna värden, men också till värden i förhållande till andra kyrkogårdar i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Inventeringens uppläggning och rapport

Rapporten består av en historik över kyrkogården samt en beskrivning i ord och bild av kyrkogården som helhet och de olika kvarteren/områdena. En kulturhistorisk bedömning görs av varje kvarter/område samt över kyrkogården i dess helhet. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering och fotografering samt en arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. I viss mån har lantmäteriets handlingar och kartor nyttjats. De i rapporten redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som inte en komplett beskrivning av händelser i kyrkogårdens utveckling. Arbetet inkluderar en omfattande fotodokumentation varav endast en mindre del är presenterad i rapporten.

Fältarbetet och rapporterna har utförts av antikvarier David Fuchs, Jenny Svensgård, Jessica Wennerlund och Helena Åkerberg vid Smålands museum i Växjö. Rapporterna finns tillgängliga på Växjö stift, Länsstyrelsen i Kronobergs län, ATA, Smålands museum samt på respektive kyrklig samfällighet.

KORT KYRKOGRÅRDSHISTORIK

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så vis att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. En begravningsplats rymmer ofta ett kapell inom sitt område. I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar. Kristendomens införande innebar bl a att kremering av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt högre utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogårdens område delades först upp mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligen av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen i form av stenkor, tumbor och hållar stod uppställda. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller ett träkors. Kyrkogården omgärdades vanligen av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som man då kallade den, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, alltså kallmurade. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på många sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till. Många kyrkogårdar lämnades vind för våg, murar revs och djuren betade fritt i markerna. Först under 1700-talet började man visa mer intresse för kyrkogårdarnas vård och utformning.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut ökade protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs ohygieniskt och orsakade stort obehag, speciellt sommartid. År 1815 beslöt Sveriges riksdag om att begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar, också det av hygieniska skäl. Först efter 1815 blev det också mer allmänt förekommande med genomgripande planläggning av kyrkogårdarna med gångsystem och planteringar. Det blev också allt vanligare med planteringar av träd kring kyrkogården, sk trädkrans. Genom 1815 års förordning förbjöds definitivt begravningar inne i kyrkan. Kyrkogårdar och begravningsplatser uppdelades i områden där den dödes familj fick köpa gravplats, och områden som var gratis. Dessa senare områden kallades vanligen allmänna linjen. Här begravdes människor i den ordning de avled. Det innebar bl a att äkta makar inte blev begravda bredvid varandra. Fram till 1960-talet används denna typ av linjegravar. Under 1800-talets senare hälft blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostad gravvård. Samtidigt blev de förmögna gravvårdar allt mer exklusiva. Vid ungefär samma tid började man anlägga kyrkogårdar med en mindre strikt utformning, än den tidigare, och med ett mer naturinspirerat utseende. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena, bl.a. tillkom många skogskyrkogårdar. I och med att man började använda moderna maskiner har skötseln av kyrkogårdarna delvis förändrats. Tidigare grusgravsområden har såtts igen och staket och andra detaljer har tagits bort för att underlätta arbetet. Under de senaste decennierna har minneslundar tillkommit på nästan samtliga kyrkogårdar.

VÄXJÖ STIFT – EN KORT HISTORIK

Småland och Öland var under tidigaste kristna tid knutna till stiftet i Hamburg- Bremen. År 1103 lyckades den danske kungen genom intrigerande med påven och tyska kejsaren tillskapa det nordiska ärkestiftet. Utbrytningen fick sitt biskopssäte i Lund och den nordiska kyrkoprovinsen styrdes under tre kvarts sekel från Danmark.

Stiftsbildningarna i den svenska delen av kyrkoprovinsen pågick dock samtidigt och när Uppsala, genom en påvlig skrivelse år 1164, blev ärkebiskopssäte bestod den nya svenska kyrkoprovinsen av fyra stift jämte Uppsala, nämligen Linköping, Skara, Strängnäs och Västerås. Sex år senare omtalas i ett gåvobrev en biskop i Växjö vid namn Balduin. Växjö stift måste därför ha tillkommit mellan 1164 och 1170.

Det nya stiftet tillskapades genom utbrytning från Linköpings stift och kom att omfatta Varend, Finnveden, och Njudung. Värendsdelens utgjordes av fem härader, Allbo, Kinnevald, Konga, Norrvidinge samt Uppvidinge. Finnveden bestod av Sunnerbo och Västbo medan Njudung var uppdelat i två härader, Västra och Östra Njudung.

Uppgifterna kring vilka områden som omfattades av den nyinrättade biskopsstolen i Växjö är dock inte entydiga då Växjöstiftets avgränsning mot Linköping relativt omgående blev föremål för en segdragen konflikt främst rörande de båda landen "Finnveden och Njudung" vilka tillsammans med virdarnas land "Värend" kom att utgöra en särskild lagsaga, den s.k. Tiohärads lagsaga. Tiohäradslagens kyrkobalk utgör en viktig källa till kunskap om samhällsförhållanden under de första kristna århundradena och var den gällande kyrkolagen i Växjö stift och angränsande delar av Linköpings stift långt fram i tiden. Kyrkobalken föreskrev de rättigheter och skyldigheter som gällde beträffande uppförande av kyrka och anskaffande av inventarier härtill samt tillsättning av präst och ansvaret för dennes ekonomiska bärgning. Lagstiftningen innefattade också bestämmelser om biskopen och dennes uppgifter. Till dessa hörde framförallt vigning av präster och kyrkor men också ansvaret för läran samt utövandet av såväl administrativ som juridisk myndighet liksom ekonomisk förvaltning.

Företrädarna för det nyinrättade Växjöstiftet torde ha hävdade att biskopsdömet borde sammanfalla med lagsagan. Från Linköpings stift sökte man uppenbarligen inskränka den nya stiftsbildningen till att endast omfatta Värend. Frågan kring stiftets utbredning kom slutligen att fastslås genom den påvlige legaten Vilhelm av Sabinas skiljedom 1248 genom vilken Finnveden och Njudung tilldelades Linköpingsstift medan Växjöbiskopen fick nöja sig med Värend. Därigenom kom Växjöstiftet att bli det i särklass minsta stiftet i den svenska kyrkoprovinsen med endast omkring 60 socknar. För stiftsledningen i Växjö innebar stiftets begränsade omfattning en motsvarande begränsning av ekonomiska resurser och inflytande.

Ungefär ett århundrade efter Växjöstiftets bildande konstituerades domkapitlet som i stiftsstyrelsen har varit rådgivande och ställföreträdande. Domkapitlets uppgift var främst att svara för gudstjänst och undervisning i domkyrkan.

År 1555, i samband med att Kalmar ordinariedöme bildades, överfördes det gamla folklandet Finnveden till Växjö stift. Finnveden utgjordes då av Västbo, Östbo och Sunnerbo härader och hade dessförinnan tillhört både Skara och Linköpings stift.

När Jönköpings och Kalmars ordinarie dömen upphörde 1568 återgick man praktiskt taget till den gamla stiftsindelningen där områdena kring Jönköping, Tvetå, Vista och Norra Vedbo återfördes till Linköpings stift och Mo härad till Skara stift. Östbo och Västra Njudungs härader lades till Växjö stift dit också Östra Njudungs härad fogades från Linköpings stift. År 1621 fogades också Tvetå och Vista härader till stiftet i Växjö.

Denna indelning av stiftet bevarades fram till 1900-talets början då en väsentlig förändring av den yttre ramen kom till stånd och Kalmar stift bildat 1603, slogs samman med Växjö stift. Beslut i frågan fattades vid 1903 års riksdag. En sammanslagning skulle äga rum i samband med nästa biskopsvakans i något av de två stiftet. Detta realiserades sedan biskop Tottie i Kalmar avlidit varefter sammanslagningen ägde rum den 1 augusti 1915. Kalmar stift omfattades då av Handbörds, Stranda, Norra och Södra Möre härader samt Öland.

Av svenska kyrkans tretton stift kommer Växjö på femte plats såväl med avseende på areal som på folkmängd. Växjö stift omfattar sedan 1915 större delen av Småland samt Öland. De delar som ej innefattas av stiftet är Aspeland, Sevede och Tjust härader i norra delen av Kalmar län samt Södra och Norra Vedbo härader i nordöstra delen av Jönköpings län, som alla ingår i Linköpings stift, samt Mo härad i nordvästra Jönköpings län vilket är en del av Skara stift. Växjö stift är indelat i sexton kontrakt nämligen Kinnevald, Allbo, Sunnerbo, Konga, Vidinge, Tvetå, Vista, Östbo, Västbo, Västra Njudung, Östra Njudung, Norra Möre, Södra Möre, Stranda och Handbörd, Ölands norra samt Ölands södra kontrakt. Att kontrakten i officiella sammanhang ofta nämns i just denna ordning speglar stiftets utveckling med utgångspunkt från det gamla Värendsstiftet kompletterat med Kalmar stift.

Vid millennieskiftet blev Svenska kyrkan ett eget trossamfund och statskyrkan i Sverige upphörde. Växjö stift har arbetat med den kyrkliga indelningen och strukturförändringar pågår där församlingar slås samman, eller delas. För närvarande har Växjö stift 222 församlingar. Stiftets minsta församling är Jälluntofta med knappt 60 kyrkotillhöriga och den största är Jönköping Sofia med 21 850 tillhöriga. I stiftet finns drygt 300 präster och drygt 100 diakoner.

SJÖSÅS GAMLA KYRKOGRÅRD

Braås samhälle ligger i Sjösås socken, Vidinge kontrakt, Växjö kommun, Kronobergs län, Växjö stift.

SJÖSÅS GAMLA KYRKOGRÅRD

Kyrka och kyrkomiljö

Sjösås gamla kyrka ligger vid den sydöstra stranden av sjön Örken vid landsvägen mellan Braås och Ramkvilla. Kyrkan uppfördes under slutet av 1400-talet och ersatte då en träkyrka som stod på samma plats. Byggnaden utgörs av en rektangulär salskyrka utan yttre kormarkering. Sakristian har tillhört den timmerkyrka från 1200-talet som fanns före den nuvarande. Vapenhuset uppfördes 1732 men flyttades

Sjösås medeltida kyrka med klockstapeln som uppfördes 1931 och som är en kopia efter klockstapeln vid Granhults kyrka.

till sin nuvarande plats 1775.

På kyrkogårdens äldsta del står en klockstapel i det sydvästra hörnet. Klockstapeln uppfördes 1931 efter modell av klockstapeln vid Granhults kyrka.

I kyrkogårdsmurens nordvästra hörn med ingång från murens utsida finns ett underjordiskt bårhus som byggdes på 1940-talet.

Under 1800-talet visade det sig att den gamla kyrkan inte räckte till och församlingen beslutade att uppföra en ny större kyrkobyggnad. I Viås som ligger centralt beläget i socknen uppfördes en ny kyrka som stod färdig 1865. Den gamla kyrkan övergavs men revs inte. På 1900-talets början växte en önskan fram hos församlingen att rädda den gamla kyrkan. Kyrkan renoverades och togs åter i bruk 1944.

Kyrkogårdens historia

Kyrkogården består av tre delar. Den äldsta som har medeltida ursprung är belägen runt kyrkan. En del tillkom på 1950-talets början söder om den gamla och en del utökades åt öster 1974.

På 1600-talet uppfördes tre stigluckor i kyrkogårdsmuren. Stigluckorna revs 1865 när den nya kyrkan uppförts och den gamla kyrkan lämnades. När kyrkan 1943-44 åter togs i bruk iordningställdes kyrkogården och grävdes vid detta tillfälle om. Samtidigt togs en port in till prästgården upp i norra kyrkogårdsmuren. Enligt kartmaterial från 1600-talet fanns det på den tiden en port på samma plats men som sedan vid något tillfälle murats igen.

År 1952 invigs utvidgningen av kyrkogården som omfattar 2 300 kvm i omedelbar anslutning söder om den gamla kyrkogården. Det var första gången som kyrkogården utvidgades. Den gamla delen har däremot troligtvis blivit omgrävt ca 35 gånger. På 1970-talet görs ytterligare en utvidgning i öster. År 2003 invigs en minneslund i detta område.

Flygfotot är taget 1941 och här syns Sjöås gamla kyrka som vid denna tid inte var i bruk. Kyrkogården var däremot i bruk och här ser man den tidens sätt att pryda gravarna. Gravplatsen markerades med grus och en gravkulle som ofta var planterad med vintergröna. Några gravplatser är omgärdade av en häckar. På bilden syns också prästgården i bakgrunden.

Kortfattad historik

- 1400 -talet Gamla kyrkan byggs.
- 1786 Nytt korn- och materialhus byggdes. Det låg där klockstapeln står idag.
- 1789 Beslöt man att dela in kyrkogården ifrån norr till söder i längder - linjer p g a att tvister uppstått när det gällde indelning efter varje By eller hemman.
- 1865 Nya kyrkan byggs.
- 1931 Klockstapeln uppförs med den bevarade 1700-talsstapeln i Granhult som förebild.
- 1943-44 Den gamla kyrkan istandsätts igen.
- 1949-52 Gamla kyrkogården utökas med ett nytt område i söder efter förslag av länssarkitekt Hans Lindén, Växjö.
- 1953 Lindar som växer invid kyrkogårdens västra mur tas bort.
- 1974 Utvidgning av kyrkogården.
- 2003 Minneslund anlagd.

BESKRIVNING AV KYRKOGÅRDEN IDAG

Allmän karaktär

Sjösås gamla kyrka ligger vid den sydöstra stranden av sjön Örken vid landsvägen mellan Braås och Ramkvilla. Kyrkogården består av tre delar. Den äldsta som har medeltida ursprung är belägen runt kyrkan. En del tillkom på 1950-talets början söder om den gamla och en del utökades åt öster 1974.

Omgärdning

Kyrkogårdens äldsta del är omgärdad av en kallmurad stenmur på tre sidor, väst, öst och norr. Den södra sidan består av en vall och häck mellan den gamla delen och den del av kyrkogården som tillkom på 1950-talets början. Denna del omgärdas av en kallmurad stenmur med vall på insidan. Den östra delen som tillkom 1974 är omgärdad av ett brunlaserat staket i trä.

Ingångar

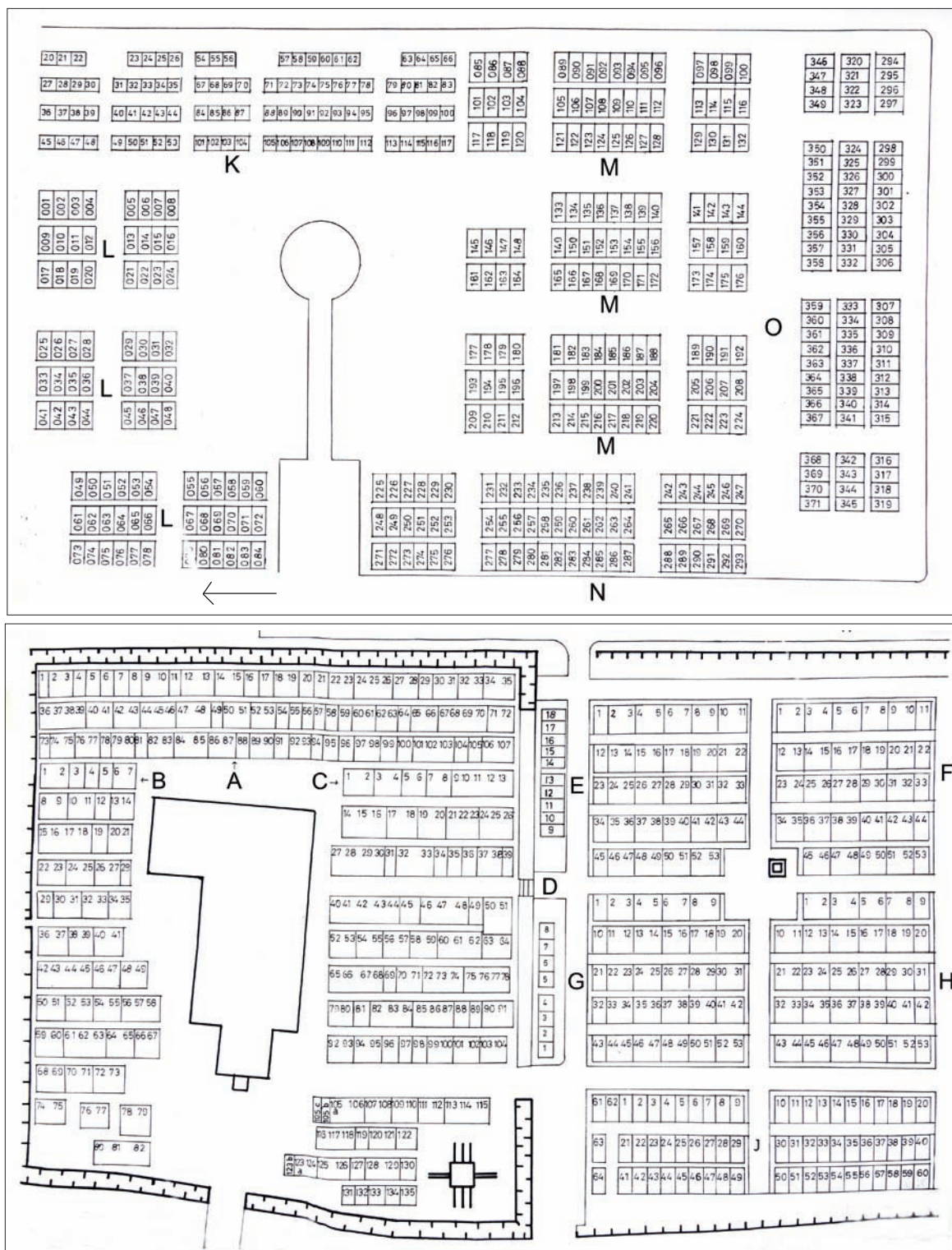
Kyrkogården har fyra ingångar. Huvudingången till den äldre delen är placerad på västra sidan framför kyrkans vapenhus. Den består av en enkel öppning i stenmuren och kan stängas med en gärdesgårdsgrind av horisontellt liggande slänor. 1950-tals delen nås från två ingångar en vid västra sidan och en vid den södra. Den västra flankeras av enkla huggna stenstolpar med en pargrind av smide. Den södra är en enkel öppning i muren som kan stängas med en gärdesgårdsgrind av horisontellt liggande slänor. I den norra muren av den äldre delen finns en ingång till prästgården. Den har ingen grind utan är för tillfället

Kyrkogårdsmuren.

Ingången till den del av kyrkogården som anlades på 1950-talet.

igensatt med en träfiberplatta, en tillfällig lösning för att hålla rådjur utanför kyrkogården. I den yngsta delen av kyrkogården finns en bred grind i staketet i det nordöstra hörnet.

Vegetation

Innanför muren/vallen på den södra delen står fyra lindar. Häcken som gränsar mot kyrkogården från 1950-talet är av tuja. Vid norra och östra muren växer syren. Muren är beväxt med bland annat mossa och fetbladsväxter. Det finns inga rygghäckar på den äldre delen av kyrkogården. Den del som tillkom på 1950-talet är indelad i fyra kvarter med en öppen plats i områdets mitt. Delarna avdelas med rygghäckar av tuja förutom i anslutning till den centrala platsen där häckarna är av bok. Muren kring denna

del är beväxt med bl a mossor, ormbunkar och fetbladsväxter. På den öppna platsen växer uppstammade hortensior. Den östra delen av kyrkogården har en trädkrans av oxel på tre sidor, öster, norr och söder. I det nordvästra hörnet intill muren till den äldre kyrkogården står en stor lönn. Kvarteren i denna del är indelade med rygghäckar av häckoxbär. Minneslunden omgärdas av en tujahäck, bokträd på östra sidan och rhododendron på den västra.

Gångssystem

Inom den äldre delen finns en gång lagd med flata stenar in till kyrkans vapenhus. I övrigt finns inga tydliga gångar, rester av enstaka gångstenar finns vid kyrkans södra sida.

1950-tals delen har gångar av grus mellan kvarteren och i kvarteren syns i gräset nedvuxna gångstråk lagda med kalksten. Kyrkogården från 1970-talet är endast omgärdad av en grusgång inga gångar finns inom eller mellan kvarteren utan ytan är gräsbeväxt.

Gravvårdstyper

Den äldre kyrkogården har varit i bruk och utvecklats sedan medeltiden. En gravvård från tiden före 1800 finns och är då inte placerade på sin ursprungliga plats. Det är ett järnkors från 1779 gjort av smedmäster Nils Dahlström åt hans hustru Stina Boman (1729 - 1779). Korset står norr om huvudingången. Den äldsta delen grävdes om på 1940-talet men här finns gravstenar från 1820-talet fram till nutid. Dominerande är gravvårdar från 1930- och 40-talen. Gravvårdarna är i sin form såväl höga, smala i diabas och grå granit som låga, breda. Förutom järnkorset som nämns ovan finns två gravvårdar av gjutjärn formade som kors. De flesta gravvårdarna är i grå granit eller diabas vilket ger ett enhetligt uttryck även om de varierar i ålder och formspråk. Tre gravplatser är omgärdade med smidesstaket. Omkring tjugo har kvar stenramar efter grusade gravplatser. Alla utom en är gräsbevuxna.

Kyrkogården som anlades på 1950-talet är indelad i fyra kvarter, D, E, G och J. Kvarter D är ett avlångt kvarter som ligger i gränsen mot den äldsta kyrkogården. Den västra delen av detta kvarter utgörs av barngravar från 1960-80-talet. Dessa gravstenar är mindre i storlek och flera består av kors i vit marmor. Kyrkogården från 1950-talet har gravar från 1950- fram till 2000-talet. De flesta är låga, breda med rakt eller rundat krön och är utförda i grå och röd granit och diabas.

Den senast anlagde kyrkogården är inte fullt utnyttjad. De gravvårdar som finns där är från 1970- och fram till 2000-talet. Gravvårdarna är här främst av grå och röd granit och är ofta låga med oregelbundet format krön. Dekorationerna varierar från enkelt geometriskt utformad text till naturmotiv och kan även vara personligt utformad. Liggande naturstenar är också vanliga.

Byggnader

Förutom kyrkan finns det ett bårhus som är beläget under den äldsta delens nordvästra hörn och som nås utifrån muren. En klockstapel står i den äldsta delens sydvästra hörn den uppfördes 1931 efter modell av klockstapeln vid Granhults kyrka.

På bilden syns bårhuset som är beläget under den äldsta delens nordvästra hörn.

Kvarter A

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter A är beläget i den äldsta delens östra del längst in på kyrkogården. Det består av tre rader som är parallellt placerade längs östra muren. I områdets sydöstra hörn ligger borttagna gravstenar i gräset.

GRAVVÅRDSTYPER

Gravarna är främst från 1900-talet med tonvikt på 1920-talet men här finns gravstenar från 1850-talet och fram till år 2000. Diabas och grå granit dominerar. Några gravplatser har stenramar kvar, de flesta är gräsbevuxna. Det är inte många stenar som är försedda med titlar men där finns bland annat sågmästare, soldat och kyrkoherde.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Det som dominerar i kvarteret är att gravstenarna är av grå granit och svart diabas vilket ger ett sammanhållande intryck. Vid komplettering kan man välja att använda gravvårdar i grå granit och diabas eller återanvända äldre gravstenar.

Kvarter B

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter B är beläget i den äldsta delens norra del av kyrkogården. Det är uppdelat i två delar där gravvårdarna i västra delen vetter mot öster och tvärtom i den östra delen. Närmast vägen i väster finns ett antal monumentala familjegravvårdar.

GRAVVÅRDSTYPER

Gravvårdarna är från 1900-talet med tonvikt på 1930-40-talen. Diabas och grå granit dominerar. Vid några gravplatser finns stenramar kvar och en gravplats är omgärdad av ett järnstaket. I sydvästra hörnet står kyrkogårdens äldsta gravvård, ett järnkors från 1779. Bland gravstenar försedda med titlar finns exempelvis skogsförvaltaren, mjölnaren, kyrkoherden, jägmästaren och bruksägaren. I kvarteret finns ett antal mer monumentala gravplatser, dessa är placerade närmast muren längs vägen i den västra delen.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

De två monumentala gravvårdarna som är placerade i kvarterets västra del och som är omgärdade med stenramar och järnstaket är intressanta ur såväl kulturhistorisk som lokalhistorisk synvinkel. En annan sten som utmärker sig är den enkla svartgråa granitstenen med inskriptionen ”Tant Cecilia ” liksom gravvården i natursten över Jägmästaren H.A. Colding. Järnkors från 1779 är av stort kulturhistoriskt värde.

Vid komplettering kan man välja att använda gravvårdar i grå granit och svart diabas eller återanvända äldre gravvårdar.

Kvarter C

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter C är det som uppfattas som äldst och mest kulturhistoriskt intressant i sin helhet. Kvarter C är liksom B indelat i två delar där det närmast väster vetter mot öster och tvärtom i den östra delen. I det sydvästra hörnet är klockstapeln placerad. I närheten av den finns ett antal barngravar. Blandningen är stor då det gäller såväl gravvårdarnas form som ålder. Här finns flera gravvårdar som är av lokalhistoriskt intresse.

GRAVVÅRDSTYPER

Här finns gravstenar i diabas, grå och röd granit såväl höga smala som lägre rektangulära. Åldern på gravvårdarna sträcker sig från 1910-talet fram till 2000-talet med flest gravstenar från 1910- och 1940-talen. Gravstenarna från 1910- och 20-talen är i diabas där motiven framträder genom att vissa delar slipats svarta och andra fått behålla sin gråa yta. Motiven kan vara ett kors men är inte sällan i form av natur- och växtmotiv. Ett antal gravvårdar har kvar ramar av sten.

Den västra delen har många gravstenar huggna i diabas och från tiden kring 1910 - 40-talet vilket ger ett enhetligt intryck trots att nyare gravar är insprängda i detta.

Den östra delen är intressant genom att det här finns flera lokalhistoriskt intressanta gravar. Dessa är gravvården över Catrin Mari Wong 1809-1828 som omgärdas av gjutjärnsstaket liksom den intilliggande gravvården med flera titlar (kassör, inspektor och gymnasist). I samma rad finns även graven över komministern och missionären samt hans hustru som även hon var missionär. Bland övriga gravstenar försedda med titlar märks folkskollärare, inspektor, fanjunkare och svärdsman, verkmästare, stationsmästare m fl.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Kvarter C är det som uppfattas som mest kulturhistoriskt intressant i sin helhet. Den dominerande åldern på gravvårdarna är från 1910 - 1940-talen, gravvårdar som ofta är huggna i diabas och ger en enhetlig karaktär till kvarteret. Här finns även flera gravvårdar som har ett högt lokalhistoriskt värde. Tex gravvården över Catrin Mari Wong samt den över komministern och missionärsparet kring vilka intressanta historier om människoöden är knutna. De lokalhistoriskt intressanta gravvårdarna bör om möjligt bevaras och underhållas. I övrigt bör man vid kompletteringar använda gravstenar av grå granit eller diabas och om möjligt återanvända äldre gravvårdar.

Kvarter A. Gravstenarna i grå och svart granit ger kvarteret ett sammanhållet intryck även om de är från olika årtionden och har olika form.

Kvarter B är beläget i den norra delen av den gamla kyrkogården.

Järnkors från 1779 i kvarter B.

Kvarter B. En av de lokalhistoriskt värdefulla gravvårdarna är den rest över "Tant Cecilia".

Kvarter C. En av de äldsta gravvårdarna rest över Catrin Mari Wong (1809-1828).

Gravstenarna är resta över komministern och missionären samt hans hustru som även hon var missionär.

Kvarter C är det som uppfattas som äldst och mest kulturhistoriskt intressant i sin helhet.

Kvarter D är ett smalt långsmalt område som gränsar mot den äldsta delen av kyrkogården i norr.

I kvarter D finns ett område med barngravar.

Kvarter E fotat mot norr.

Strama linjer av gravar längs med rygghäckar, gräsytor, kalksten- och grusgångar är karakteristiskt för kvarter E, F, G och H.

Kvarter J ligger längst vägen i väster i den del av kyrkogården som anlades under 1950-talet.

En tidstypisk kyrkogård som anlades på 1970-talet.

Kvarter D

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter D är beläget i den del av kyrkogården som anlades på 1950-talet. Kvarteret är ett smalt långsträckt område som gränsar mot den äldsta delen av kyrkogården i norr. En rygghäck av tuja bildar gräns. Det delas mitt av genom en gång mellan den gamla och nya kyrkogården. Den östra delen består av barngravar medan den västra av gravvårdar från 1960-80-talen.

GRAVVÅRDSTYPER

Barngravarna är markerade med små naturstenar eller vita, låga marmorkors. Den västra delen består av lägre, breda, rektangulära gravstenar i grå granit eller diabas. Formspråket är i huvudsak enkelt med strama inskriptioner och dekorationer i form av kors.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Kvarteret präglas främst av sin form och sitt läge som en gräns mot den äldre delen av kyrkogården men även av dess barngravar. Vid nytillskott bör gravvårdarna hållas låga så att den lågmälda karaktären bibehålls.

Kvarter E, F, G och H

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter E, F, G och H är centralt belägna i den del av kyrkogården som anlades under 1950-talet. De är placerade kring en öppen plats där en vattenbrunn, verktyg och avfallstunnor är placerade. Här finns även sittbänkar och planteringar med bland annat uppstammade hortensior. Kvarteren inramas av och har även rygghäckar av tuja. I gränsen mellan kvarter G och E samt H och F är bokhäckar planterade. Kvarteren omringas även av grusgångar och en grusgång går mellan kvarter G och E samt H och F. Den öppna platsen är belagd med kalkstensplattor. I gångarna inom kvarteren har tidigare legat kalkstensplattor som det idag finns rester kvar av.

GRAVVÅRDSTYPER

Gravstenarna är ifrån 1950-talet då denna del anlades och fram till år 2000. De är i grå och röd granit samt diabas och är främst låga, breda rektangulära gravvårdar med rundad, rak, spetsig eller oregelbunden avslutning upptill. Titlar är inte vanliga men här finns exempelvis bokhandlaren, glasblåsaren, brädgårdsförmannen och lantbrukaren.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Denna del av kyrkogården är typisk för sin tid. Strama linjer av gravar placerade längs med rygghäckar, gräsytor, kalkstens- och grusgångar liksom den öppna platsen. Vid nytillskott bör nya gravvårdar ha samma låga, breda form som de befintliga. Återanvändning är ett alternativ.

Kvarter J

ALLMÄN KARAKTÄR

Kvarter J ligger längs vägen i väster i den del av kyrkogården som anlades under 1950-talet. Det är ett smalare kvarter som består av tre rader av gravar. Kvarteret avgränsas mot kvarter G och H samt på sidorna av tujahäckar medan den sida som vetter mot vägen är öppen. En rygghäck av tuja skiljer två rader av gravar.

GRAVVÅRDSTYPER

Gravvårdarna är ifrån 1960-talet och framåt. De är i grå och röd granit, låga, breda rektangulära gravvårdar med rundad, rak, spetsig eller oregelbunden ovansida.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Denna del av kyrkogården är typisk för sin tid. Strama linjer av gravar placerade längs med rygghäckar. Vid nytillskott bör nya gravvårdar ha samma låga, rektangulära form som de befintliga. Återanvändning är ett alternativ.

Kvarter K, L, M, N och O

ALLMÄN KARAKTÄR

En tidstypisk kyrkogård som anlades på 1970-talet och som består av linjer med gravar som är placerade inom kvarter som avdelas med hjälp av häckar av häckoxbär. Den är inte fullt utnyttjad utan det är främst kvarter K, L, M och N som används. Mitt i kvarter K, L och M är en minneslund placerad. Minneslundens anlades på 2000-talets början. Den består av två dammar med springbrunn och naturstenar. En sten med en vers är placerad inom platsen tillsammans med sittbänkar och ljushållare. Platsen är omgärdad av en tujahäck och bokträd.

GRAVVÅRDSTYPER

Gravvårdarna är ifrån 1970-talet och framåt. Gravstenarna är främst i grå och röd granit och är ofta låga med oregelbundet formad översida. Dekorationerna varierar från enkelt geometriskt utformad text till naturmotiv och kan även vara personligt utformad. Liggande naturstenar är också vanliga.

KULTURHISTORISK BEDÖMNING OCH KARAKTÄR

Denna del av kyrkogården är typisk för sin tid med gravvårdar placerade i rader och med en minneslund. Kvarteren är inte fullt utnyttjade. Önskvärt är att nya gravsättningar sker inom denna del av kyrkogården innan äldre gravvårdar inom den gamla kyrkogården avlägsnas för att bereda plats för nya.

SAMMANFATTNING

Sjösås gamla kyrka ligger vid den sydöstra stranden av sjön Örken vid landsvägen mellan Braås och Ramkvilla. Kyrkogården består av tre delar. Den äldsta som har medeltida ursprung är belägen runt kyrkan. En del tillkom på 1950-talets början söder om den gamla och en del utökades åt öster 1974.

Kyrkogården har i den äldsta delen kvar sin medeltida form och storlek. Av äldre gravskick finns inga spår kvar förutom enstaka gravvårdar som troligen inte är placerade på sin ursprungliga plats. Genom att kyrkogårdens utvidgningar har gjorts utanför den ursprungliga kan man tydligt följa deras utveckling. I de senare tillkomna utvidgningarna finns den ursprungliga formen och gravvårdar bevarade.

Kvarter C inom den äldsta delen är det som uppfattas som mest kulturhistoriskt intressant i sin helhet. Den dominerande åldern på gravvårdarna är från 1910 - 1940-talen, gravvårdar som ofta är huggna i diabas och ger en enhetlig karaktär till kvarteret. Här finns även flera gravvårdar som har ett högt lokalhistoriskt värde.

Äldre gravstenar kan med fördel återanvändas särskilt inom den äldsta delen av kyrkogården. Angående eventuella nytillskott inom denna del är det önskvärt att de utförs i diabas eller grå granit för att bevara den enhetliga karaktär det ger kyrkogården och inte minst kvarter C.

Minneslunden som anlades på 2000-talets början.

REFERENSER

Tryckta källor:

Kyrkobyggnader i Kronobergs län. Heidi Vassi, red. 1998. Länsstyrelsen i Kronobergs län.

Kyrkorna i Sjösås. Sveriges kyrkor Småland. Maria Ullén 1967.

Minnets stigar. Hans Hammaskiöld mfl. 2001

Arkiv:

Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA

Smålands museums topografiska arkiv och klipparkiv

Ordförklaringar

Högrest smal eller monumental gravsten

Denna typ av gravsten var vanlig under 1800-talet och fram till omkring 1920-talet. Ofta huggen i diabas eller grå granit. Monolit kallar vi den stora högresta gravvård som är huggen ur en enda sten.

Låg rektangulär gravvård.

Den låga rektangulära gravvården blev vanlig under tiden efter andra världskriget och är fortfarande en allmänt förekommande modell. Gravstentypen har tillverkats mest i grå granit, men diabas var vanlig fram till 1960-talet. Från och med den tiden började den låga rektangulära gravstenen även huggas i röd granit, en typ som var mycket vanlig under 1900-talets andra hälft. Labradorgranit är en annan stensort som numera också används.

Låg bred gravvård

Gravvård som ofta övergår i en stenram och som är rest på familjegravar. Var vanliga från 1920-talet och några decennier framåt.

Obelisk

Obeliskens är en symbol över ära, redlighet och ståndaktighet. Den är ofta huggen i diabas och var vanlig under

hela 1800-talet. En bruten obelisk, kolonn eller den avhuggna trädstammen symboliserar den hejdade livsgärningen.

Låga smala gravvårdar

Ofta huggna i diabas och var vanliga från 1910-talet och fram till tiden kring 1900-talets mitt.

Fri form

Under 1900-talets slut fick gravstenen nya former. Stenar i t ex hallandsgnejs (hallandia) eller labrador-granit blev vanliga och de fick mer oregelbundna och fria former.

Marmorkors

Vanligast är det låga enkelt utformade marmorkorset som ofta är placerad på ett barns eller en ung människas grav. De blev vanliga kring 1900-talets mitt och används fortfarande idag.

Liggande natursten

Liggande natursten som är vanlig vid urngravar. Vanlig sedan den tiden omkring 1980-talet då urnlundar började anläggas på kyrkogårdarna.

Smideskors

Smideskorset har funnits under flera århundraden och tillverkades av den lokala smeden. De finns därför i olika modeller beroende på vem som tillverkat dem och vad som var modernt för tiden.

Gjutjärnskors

De blev vanliga i och med industrialismens utveckling kring 1800-talets mitt. Gravvårdarna tillverkades på lokala järnbruk efter modeller som var vanliga i hela Sverige.

Häll

Hällar finns såväl i gjutjärn som i sten. Hällen som företeelse har varit vanlig under flera århundraden såväl inne i kyrkan som utanför. Det finns även små kvadratiska hällar som är vanliga på gravar inom allmänna linjen eller som finns i familjegravar.

Kulturgrav

Gravplats som skall bevaras med stöd av kulturminneslagen och kulturminnesförordningen.

Thorvaldsen medaljonger

Thorvaldsen, Bertel (1770-1844) var en dansk skulptör vars konstverk blev populära motiv till prydnad på gravstenar. Det var motiv som bland annat "Natten", "Dagen", "Uppståndelseängel" och "Thanatos" som användes som förlagor till medaljonger som mångfaldigades. Medaljongerna hittar vi på gravstenar från 1800-talets andra hälft i hela Sverige.

Allmän linje/linjegravar

Kostnadsfria gravplatser som disponerades av en person i tjugofem år. I de allmänna linjegravskvarteren kunde man inte välja gravplats utan de döda begravdes i ensamgravar som lades efter varandra i kronologisk ordning. Graven märktes ofta ut med en enkel gravvård i form av träkors, små kvadratiska hållar eller mindre stående gravvårdar. Gravsättning enligt detta system upphörde 1964.

Stenram, staket och häck

Olika sätt att omgärda gravplatsen som blev vanliga på 1800-talets slut och var vanliga ända fram till 1900-talets mitt. Gravplatsen täcktes med grus eller singel som krattades i mönster och omgärdades av häckar, stenramar, järnstaket eller pollare mellan vilka kedjor är fästa.

Gravkulle

Graven märktes ut med en kulle som formades av jord. Kring kullen hölls marken ren från gräs och på upphöjningen planterades städsegröna växter som vintergröna eller murgröna. Detta var det vanligaste sättet att märka ut en gravplats under 1800-talets slut ända fram till 1900-talets mitt. Ovanför gravkullen placerades ett enkelt träkors eller gravstenen. Pärlkransar placerades ibland på kullen.

Trädkrans

Kring kyrkogården är ofta en krans av lövträd planterad. Ibland blandade trädsorter, ibland av en sort. Träden kan vara planterade av församlingsborna och kanske kom de från olika gårdar i socknen.

Vallmur

Mur där stenvallens insida stöds av en gräsbevuxen jordvall.